

УДК 61 (09)

ШИПУЛІН В.П., ДОГУЗОВ В.Д.

Національний музей медицини України МОЗ України, м. Київ

АНАТОМІЧНИЙ ТЕАТР УНІВЕРСИТЕТУ СВЯТОГО ВОЛОДИМИРА (ДО 160-РІЧЧЯ З ДНЯ ВІДКРИТТЯ)

Резюме. У статті висвітлено історію створення та розвитку Анатомічного театру Університету Св. Володимира як значного навчального та науково-дослідного закладу, на базі якого вченими декількох кафедр у другій половині XIX — на початку XX ст. було зроблено низку відкриттів світового значення. Наведені передумови заснування, основні етапи розвитку та зміни функціонального призначення закладу.

Ключові слова: історія медицини, університет, анатомічний театр, медичний факультет, музей.

Передісторія створення закладу

Згідно з указом імператора Миколи I від 9 травня 1840 року відбулися докорінні зміни у системі медичної освіти Російської імперії. Віленська медико-хірургічна академія була передана з Міністерства внутрішніх справ до Міністерства народної освіти, а потім як медичний факультет була включена до складу Університету Св. Володимира у Києві [1]. З одного боку, ці зміни були обумовлені продовженням репресивної реакції на виступи поляків та литовців (Листопадове повстання 1830–1831 рр.), з іншого — вони вкладалися у логіку задумів міністра народної освіти Сергія Уварова. Відповідно до цих задумів, Москва та Київ мали стати головними центрами медичної освіти в імперії, а Дерпт (нині м. Тарту, Естонія), Казань та Харків — допоміжними. Києву була відведена роль центру вищої медичної освіти для всіх південних губерній.

На професора Володимира Караваєва (1811–1892), першого декана нового медичного факультету, крім різних організаційних завдань був покладений відбір колекцій, необхідних для навчання студентів-медиків, та перевезення їх з Вільна до Києва [2]. Серед них були бібліотека природничої літератури, гербарії, мінералогічні, анатомічні колекції, хімічний та зоологічний кабінети. Саме 1530 одиниць віленської анатомічної колекції стали фундаментом для викладання анатомії на новому факультеті [3].

Заняття на медичному факультеті розпочалися у вересні 1841 року. Першу лекцію прочитав професор анатомії Микола Козлов (1814–1889). Оскільки державне казначейство так і не дало дозволу на будівництво окремих будівель для медичного факультету, як це було заплановано проектом архітектора Вікентія Беретті, заняття на його десяти кафедрах проходили у головному корпусі університету. Там також були розташовані і факультетські клініки. Для Анатомічного театру спочатку орендували будинок на вул. Лютеранській, в якому були передбачені кімнати прозектора,

анатомічний кабінет, аудиторія, лабораторія, приміщення на 40 студентів та студентська їдальня. Згодом Анатомічний театр теж було переведено у приміщення університету, де він займав 4 кімнати на першому поверсі, одна з кімнат була за аудиторію. Трупи зберігалися у льодовнику, з якого їх доставляли на лекції [4].

Анатомічний театр 1853 року

Замала площа та тимчасовий характер розташування Анатомічного театру, вкрай важливого для якісного викладання цілої низки дисциплін, не відповідали завданням, що були поставлені перед медичним факультетом, та не задовольняли професорів, у першу чергу Олександра Вальтера (1817–1889), якого 1843 року було призначено ад'юнктом кафедри фізіологічної анатомії [5]. Змінивши Миколу Козлова на посаді професора кафедри анатомії у 1844 році, Вальтер наказав не виносити трупи до льодовника та відкрити вікна у коридори, після чого ректор доклав усіх зусиль для усунення кафедри анатомії з будівлі університету. Тепер для анатомічних занять орендували дерев'яний будинок по вул. Тарасівській. Наприкінці 1847 року новою адресою Анатомічного театру став кам'яний будинок на Великій Володимирській.

Продовжуючи наполягати на будівництві окремого, спеціально спроектованого та обладнаного будинку для Анатомічного театру, Вальтер зміг переконати ректорат виділити на це кошти, зібрані дворянством південно-західних губерній для Кременецького ліцею з метою заснування при ньому училища фельдшерів та цирульників. Після відмови від заснування училища ці кошти з відсотками (близько 150 000 крб.) успадкував Київський навчальний округ. Місцем для будівництва Анатомічного театру була вибрана територія на

© Шипулін В.П., Догузов В.Д., 2013

© «Гастроентерологія», 2013

© Заславський О.Ю., 2013

Рисунок 1 — Головна будівля Анатомічного театру. Листівка початку ХХ ст.

розі вулиць Лікарняної та Кадетської (нині це, відповідно, вулиці Пирогова та Богдана Хмельницького). Поблизу планували побудувати велику міську лікарню з університетськими клініками. Імператор Микола I власним розпорядженням збільшив заплановану під Анатомічний театр територію до більшої, ніж одна десятина, площі. Автором проекту був обраний архітектор Олександр Беретті, син творця будівлі університету. Підряд на будівництво отримав купець Йосип Аринштейн. Нагляд за будівництвом був покладений на професора Вальтера, який спеціально відвідав низку подібних установ Європи для ознайомлення з зарубіжним досвідом. Будівництво було завершено у серпні 1853 року.

Комплекс будівель

Анатомічний театр став першою будівлею, що була спеціально зведена для потреб медичного факультету. Професор Вальтер у своїй промові на урочистому відкритті згадав, що у порівнянні з тією амстердамською кімнатою Рюйша, де долучався до анатомії цар Петро Перший, нова будівля є палацом науки. На церемонії відкриття були також присутні генерал-губернатор і водночас попечитель Київського навчального округу князь Іларіон Васильчиков та відряджений царем лейб-медик Іван Єнохін.

З детального опису комплексу будівель Анатомічного театру, який 1884 року видав наступник Вальтера, всесвітньо відомий учений Володимир Бец (1834—1894), з 1868 р. професор анатомії Університету Св. Володимира, нам відомо функціональне призначення окремих приміщень. Побудована у суворому класичному стилі головна будівля, так званий корпус, складається з середньої та двох бічних частин (рис. 1). Середня — триповерхова, бічні крила — одноповерхові. Підвальний поверх середньої частини складався з 5 частин та коридору і мав суто технічне призначення — там були розташовані дві печі та складувалися дрова. Одна з підвальних кімнат під приміщенням кафедри патологічної анатомії була призначена для зберігання посуду, спирту та інших матеріалів кафедри. Парадний вхід з вулиці Фундуклеївської (до того Кадетської, а нині Богдана Хмельницького) веде до вестибюлю з

Рисунок 2 — Секційний зал. Початок ХХ ст.

чотирма колонами, арками та двома чавунними сходами до верхнього поверху. Навпроти парадного входу — велика аудиторія для лекцій з анатомії. Ліворуч від неї — робоча кімната для підготовки трупів та виготовлення препаратів, а також складування кісток та зв'язування скелетів. З правого боку лекційної аудиторії — аудиторія для судово-медичних розтинів. Безпосередньо поряд із парадним входом — робоча кімната кафедри патологічної анатомії та кімната для занять прозектора.

Ліве крило будівлі було поділене на 13 кімнат. Із них кафедри анатомії належали робочий кабінет професора анатомії, кафедральна бібліотека зі складом наочних посібників, великих апаратів та інструментів, приміщення для препарування, що слугувало також кабінетом професора хірургії для підготовки до лекцій з топографічної анатомії, та кімната помічника прозектора, яку він ділив із черговим помічником проректора (педелем). Решта кімнат лівого крила була розподілена таким чином: хімічна лабораторія, чиста аудиторія на 150 слухачів, робочий кабінет професора кафедри судової медицини з бібліотекою кафедри та необхідним обладнанням, дві робочі кімнати професора патологічної анатомії. В одній із кімнат за зразком аудиторії берлінської клініки Рудольфа Вірхова була змонтована спеціальна залізна дорога для демонстрацій під мікроскопом. Три невеличких кімнати слугували квартирами для служителя кафедри патологічної анатомії та двох двірників.

Праве крило майже повністю займав секційний зал із 12 колонами, що ділили його на три частини (рис. 2). Середня частина, вища за інші, мала прозорі скляні вікна на стелі. Північна частина залу мала покриті цинком стаціонарні столи, в південній частині були переносні дерев'яні столи для більш детального, тонкого препарування. Провітрювання відбувалося за допомогою вентиляторів під стелею та вентиляційних кватирок у кожному з 14 вікон залу. У проміжках між вікнами знаходилися умивальники. На колонах були розвішані ілюстрації з атласу Вебера, між колонами розташовані наскрізні вітрини із кістками, черепами різної форми та сухими препаратами нервів і судин. Представлені були й аномалії артерій. Освітлення залу

Рисунок 3 — Музей нормальної анатомії. Початок ХХ ст.

спочатку було аргантовими лампами, потім керосиновими, а в часи складання професором Бецем записки (1880-ті роки) весь Анатомічний театр був обладнаний газовими світильниками. У правому крилі були кімната для зберігання трупів і тимчасових препаратів та квартири служителів.

Верхній поверх середньої частини будівлі займав анатомічний музей, під який було відведено три великих зали: музей нормальної анатомії людини займав середній зал (рис. 3), правий зал було відведено під музей патологічної анатомії, а лівий зал — під музей порівняльної анатомії [4].

1875 року поблизу від правої частини Анатомічного театру було зведено «флігель в формі глаголя», так званий гістологічний інститут, що складався з лабораторії при кафедрі загальної патології та лабораторії при кафедрі гістології, ембріології та порівняльної анатомії (рис. 4).

Територію Анатомічного театру оточував кам'яний паркан, позаду корпусу був розбитий сад та розташовані невеликі будиночки для служителів.

Розширення колекцій

Препарати музею нормальної анатомії були представлені по полицях вітрин по периметру відведеної зали в два поверхи. Першу частину всієї колекції становили препарати, привезені з Вільна. Загалом до Києва було відправлено близько 3000 препаратів з нормальної (1772 препарати) та патологічної анатомії (1239 препаратів), виготовлених наприкінці XVIII — початку XIX століття прозектором Яковом Бріоте (Jacob Briotet), ад'юнктом Миколаєм Мянновським, професорами анатомії Андрієм Лобенвейном і Адамом Белькевичем. Останній настільки досяг успіху в розширенні колекцій (з 682 одиниць до 2528), що професор Бец вважав за необхідне всю вільнську колекцію називати музеєм Белькевича. Слід відзначити, що тільки зібрання препаратів розвитку кісток у ній налічувало 685 одиниць і не мало собі рівних у Європі. Особливо згадується і так звана мумія ксьондза — висохле природним чином, не бальзамоване тіло, причому «м'які частини так чудово збереглися, що в обличчі різко виявляється аб-

Рисунок 4 — Комплекс будівель Анатомічного театру. Початок ХХ ст.

солютно природний лагідний вираз». Бец підкреслював, що це мумія 80-річного старого, яка понад сто років перебувала в склепі костюлу Св. Іоанна у Вільні, за переказами, це були останки єпископа Боровського.

Препарати органів травлення також були представлені у вільнській колекції, вони входили до шостого відділу опису.

При вищезгаданому професорі О. Вальтері в 1843–1868 роках колекцію поповнили як препарати, так і анатомічні моделі з воску і пап'є-маше, а також 120 черепів, серед яких численні місцеві, англійські, німецькі, татарські, перські, кавказькі, бурятські, монгольські і череп єгипетської мумії. Серед моделей особливо варто відзначити куплені Вальтером дві роботи доктора Луї Озу (Louis Auzoux), найвідомішого з творців подібних моделей, це були модель людини і скелет горили. З 1860 по 1881 рік Вальтер був також видавником та редактором журналу «Современная медицина» [5].

Володимир Бец, основоположник вчення про архітектоніку кори головного мозку, став знаменитим завдяки відкриттю гігантських пірамідних клітин (клітини Беца) і створенню колекції препаратів зрізів тканин головного мозку. Професор відмовився продати її навіть за повну золоту вагу. Бец також збільшив бібліотеку і організував фотографічний кабінет. Серед його робіт відзначимо й докторську дисертацію «О механизме кровообращения в печени» (Київ, 1863) [6].

Професор Михайло Тихомиров (1848–1902) очолював кафедру нормальної анатомії з 1890 по 1902 рік. Його авторству належать 360 препаратів, що ілюструють кровопостачання головного мозку, та відома робота «Варианты развития артерий и вен человеческого тела в связи с морфологией кровеносной сосудистой системы» (Київ, 1900) [7].

Анатомічний театр в історії науки

У 1903–1917 рр. професором кафедри нормальної анатомії був Франц Стефаніс, основним напрямом наукових інтересів якого стало вивчення лімфатичних судин органів черевної порожнини. Його докторська дисертація «Лимфатические сосуды желудка

человека» (Київ, 1902) була високо оцінена професурою медичного факультету. Стефаніс першим описав лімфатичні судини серозного покриву шлунка та їх продовження в лімфатичні судини стінки дванадцятипалої кишки [8]. Відома також його класична монографія «Лимфатические сосуды печени человека» (Київ, 1904). В історії Анатомічного театру Стефаніс залишив слід ще за часи роботи прозектором як автор низки вдалих препаратів периферичної і центральної нервової і кровоносної систем. У подальшому, коли він став професором нормальної анатомії та завідувачем Анатомічного театру, завдяки його активності були придбані оптичні прибори (бінокулярні лупи, мікроскопи, фотоапарати), епідіаскоп, мікромі, обладнаний рентгенівський кабінет [9].

За ініціативи Стефаніса замість старого льодовника для зберігання трупів було побудовано передове на той час бетонне сховище із підйомниками, системою блоків, 96 чарунками для зберігання трупів, системою відкачування талої води (вода з'являлася після танення криги, за допомогою якої низьку температуру підтримували впродовж усієї теплої пори року до початку холодів) [10]. Опис льодовника зустрічаємо й у «Білій гвардії» Михайла Булгакова, який навчався на медичному факультеті Університету Св. Володимира і неодноразово бував у його Анатомічному театрі.

Після Стефаніса з 1917 по 1922 рік кафедру анатомії очолював академік ВУАН Арсен Старков (1874–1927), талановитий анатом і лектор. А за часів його наступника, професора Федора Цешковського (1879–1924), кафедру анатомії з Анатомічного театру перевели до приміщення кафедри анатомії колишнього Київського жіночого медичного інституту [8].

Не можна також оминати науковий доробок інших учених, які працювали в Анатомічному театрі та зробили відкриття на його базі. Дієвий організатор медицини, декан медичного факультету Юлій Мацон (1817–1885), який пізніше заснував Олександрівську лікарню (1875), на базі Анатомічного театру створив першу на території України кафедру патологічної анатомії, а з 1854 р. був професором цієї кафедри [11]. Мацон є одним з піонерів мікроскопії на території України. Заняття з використанням мікроскопів проходили саме в Анатомічному театрі. Оскільки викладання на трупах у Київському військовому шпиталі проходило у неналежних умовах, Мацон наполягав на переведенні занять до Анатомічного театру [12]. Низка його робіт присвячена патології печінки та нирок, змінам мікроскопічної будови тканин при запаленні.

З 1876 року кафедру патологічної анатомії очолював Григорій Мінх (1835–1896), вчений світового рівня, безстрашний лікар, експериментатор, дослідник чуми й прокази. Серед його праць відзначимо статтю «Diabetes mellitus и хроническое страдание печени» (1868) [13]. У 1887–1888 роках кафедру реорганізовано у Патологоанатомічний інститут, що отримав неподалік реконструйовану будівлю на Бібіковському бульварі (нині бульв. Шевченка, 19). З ім'ям наступника Мінха, не менш знаного Володимира Високовича

(1854–1912), вже більшою мірою пов'язана історія Патологоанатомічного інституту. Разом із Іллею Мечниковим Високович визнається фундатором вчення про ретикулоендотеліальну систему. Він також один із співзасновників Київського бактеріологічного інституту [14].

З ініціативи проф. Никанора Хржоншевського (1836–1906) заснована кафедра загальної патології (1869) та при ній перша в Російській імперії експериментальна лабораторія загальної патології [15]. Серед наукових праць лабораторії варто відзначити дисертацію «О нервах слизистой оболочки желудка» (Київ, 1872) Карла Тритшеля, з 1878 року професора спеціальної патології і терапії з госпітальною клінікою Університету Св. Володимира. Золоті медалі присуджено за роботи студентів М. Нестеровського «О нервах печени» (1872) та А. Уверського «Исследование микроскопических изменений печени при травматическом воспалении ее» (1874) [16].

Слід згадати також і Петра Перемежка (1833–1893), засновника кафедри гістології, ембріології і порівняльної анатомії. Грунтуючись на результатах власних досліджень, проведених в Анатомічному театрі, він у 1878 році відкрив непрямий поділ тваринних клітин (каріокінез). Серед праць лабораторії гістології знаходимо роботу студента Колачевського «О нервах печени» (1872), «Новые данные о тончайшем строении поджелудочной железы» (1881) студента Володимира Підвисоцького [17]. З 1887 року професор В. Підвисоцький очолював кафедру загальної патології Київського університету, з 1900-го — Новоросійського в Одесі [18].

Сучасний стан колишнього Анатомічного театру

На початку ХХ століття в Києві розпочався процес децентралізації медичної освіти, були створені нові навчальні бази у лікарнях міста, заснований Київський жіночий медичний інститут. Після 1917 року неодноразово відбувалася реорганізація у сфері вищої медичної освіти, що призвело до зниження ролі Анатомічного театру як однієї з основних навчальних баз. Хоча в будівлі ще десятки років тривали заняття студентів-медиків Київського медичного інституту, колишнього пієтету перед «палацом науки» вже не було. На 1930 рік у будівлі були аудиторії Київського медичного інституту, кафедри мікробіології, фізики, хімії, патології, гістології, соціально-економічних дисциплін [19].

Колекції, що не були втрачені, поступово перевозили в інші будівлі. Значна частина їх зберігається у морфологічному корпусі НМУ ім. О.О. Богомольця й сьогодні є гордістю університету. Переведення до цієї будівлі кафедри анатомії разом із музеями відбулося 1954 року.

Територію колишнього Анатомічного театру урізали під час ущільнення забудови центру міста. Для будівництва житлового будинку, центральної станції швидкої допомоги (1962) та нової поліклініки були

поступово зруйновані паркан, флігелі та допоміжні будівлі, зник і сад позаду головного корпусу. На сьогодні зберігся лише головний корпус колишнього Анатомічного театру.

Новим етапом історії споруди стало створення в ній музею історії медицини за ініціативою групи вчених на чолі з Олександром Грандо (1919–2004), професором кафедри соціальної гігієни та організації охорони здоров'я Київського медичного інституту. Перший зал музею прийняв відвідувачів 1973 року, а офіційне відкриття відбулося у 1982 році. 1999 року музей отримав статус національного і нині має назву Національний музей медицини України [20]. У фондах та експозиції музею серед матеріалів, які висвітлюють розвиток медичної науки в Україні, є й такі, що розповідають про яскраву історію колишнього Анатомічного театру. З метою врятування будівлі сучасне керівництво музею за підтримки МОЗ України розпочало реставрацію цієї пам'ятки історії та архітектури.

Список літератури

1. Владимирский-Буданов М.Ф. *История Императорского университета св. Владимира* / М.Ф. Владимирский-Буданов — К.: Тип. Имп. ун-та св. Владимира, 1884. — Т. 1. — 674 с.
2. Михайлов С.С. *Жизнь и деятельность В.А. Караваева* / С.С. Михайлов. — Л.: Гос. изд. мед. лит., 1954. — 272 с.
3. Захарченко М.М. *Киев теперь и прежде* / М.М. Захарченко. — К.: Литотипографическое заведение С.В. Кульженко, 1888. — 290 с.
4. Бец В.А. *Анатомический театр* / В.А. Бец // *Историко-статистические записки об ученых и учебно-вспомогательных учреждениях университета св. Владимира (1834–1884)*. — К., 1884. — С. 246–286.
5. Иконников В.С. *Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета св. Владимира (1834–1884)* / В.С. Иконников. — К.: Тип. Имп. ун-та св. Владимира, 1884. — 859 с.
6. Кукуев Л.А. *В.А. Бец (1834–1894)* / Л.А. Кукуев. — М.: Гос. изд. мед. лит., 1950. — 92 с.
7. Гончарук Є.Г. *160 років Національному медичному університету* / Є.Г. Гончарук, А.О. Андрущук, І.І. Бобрик та ін. — К.: Століття, 2001. — 368 с.
8. Спіров М.С. *Київська анатомічна школа* / М.С. Спіров. — К.: Здоров'я, 1965. — 131 с.
9. Чайковський Ю.Б. *Ф.А. Стефаніс* / Ю.Б. Чайковський. — К., 1996. — 44 с.
10. ДАМК. — Ф. 16. — Оп. 465. — Спр. 2270. — Арк. 27зв.
11. Макаренко І.М. *Біографічний довідник завідувачів кафедр та професорів Національного медичного університету ім. О.О. Богомольця (1841–2001)* / І.М. Макаренко, І.М. Полякова. — К.: Століття, 2001. — 208 с.
12. Минх Г.Н. *Кабинет при кафедре патологической анатомии / Г.Н. Минх // Историко-статистические записки об ученых и учебно-вспомогательных учреждениях университета св. Владимира (1834–1884)*. — К., 1884. — С. 289–294.
13. Даль М.К. *Григорій Миколайович Мінх (1835–1896)* / М.К. Даль. — К.: Держ. мед. видавництво УРСР, 1956. — 141 с.
14. Плanelьес Х.Х. *В.К. Высокович (1854–1912)* / Х.Х. Плanelьес. — М.: Гос. изд. мед. лит., 1953. — 204 с.
15. Бенюмов Р.Я. *З історії розвитку громадської медичної думки на Україні. Н.А. Хржонцевський (1836–1906) (Видатний український вчений і громадський діяч)* / Р.Я. Бенюмов, І.М. Макаренко. — К.: Державне медичне видавництво УРСР, 1963. — 164 с.
16. Хржонцевський Н.А. *Лаборатория при кафедре общей патологии / Н.А. Хржонцевський // Историко-статистические записки об ученых и учебно-вспомогательных учреждениях университета св. Владимира (1834–1884)*. — К., 1884. — С. 295–297.
17. Перемежко П.И. *Лаборатория при кафедре гистологии, эмбриологии и сравнительной анатомии / П.И. Перемежко // Историко-статистические записки об ученых и учебно-вспомогательных учреждениях университета св. Владимира (1834–1884)*. — К., 1884. — С. 298–301.
18. Грандо О.А. *Визначні імена в історії української медицини* / О.А. Грандо. — К.: РВА «Тріумф», 1997. — 336 с.
19. Ернст Ф.Л. *Київ: Провідник* / Ф.Л. Ернст. — К., 1930. — 800 с.
20. Doguzov V. *The National Museum of Medicine of Ukraine and our Association / V. Doguzov // European Association of Museums of the History of Medical Sciences Bulletin*. — 2006 June. — 39. — P. 5–7.

Отримано 03.06.13 □

Шипулин В.П., Догузов В.Д.
 Национальный музей медицины Украины,
 г. Киев

Shypulin V.P., Doguzov V.D.
 National Museum of Medicine of Ministry of Public Health
 of Ukraine, Kyiv, Ukraine

АНАТОМИЧЕСКИЙ ТЕАТР УНИВЕРСИТЕТА СВЯТОГО ВЛАДИМИРА (К 160-ЛЕТИЮ СО ДНЯ ОТКРЫТИЯ)

Резюме. В статье освещена история создания и развития Анатомического театра медицинского факультета Университета Св. Владимира как значимого учебного и научно-исследовательского учреждения, на базе которого учеными нескольких кафедр во второй половине XIX — в начале XX ст. был сделан ряд открытий мирового значения. Представлены предпосылки основания, основные этапы развития и изменения функционального предназначения учреждения.

Ключевые слова: история медицины, университет, анатомический театр, медицинский факультет, музей.

ANATOMICAL THEATRE OF UNIVERSITY OF ST. VLADIMIR (TO 160TH ANNIVERSARY OF ITS ESTABLISHMENT)

Summary. The article deals with the history of creation and development of the Anatomical theatre of University of St. Vladimir as significant educational and research institution, on the basis of which the scientists from several chairs made a number of discoveries of world importance in the second half of XIX — beginning of XX century. Preconditions of an institution's foundation, the main stages of its development and changes in the functional purpose are presented.

Key words: history of medicine, university, anatomical theatre, medical faculty, museum.